Belgeo

Revue belge de géographie

3 | 2006

Geoarcheology, historical geography and paleoecology

Het Meetjesland. Bodem en landschap in historisch perspectief

The 'Meetjesland'. Soil and landscape from a historical angle

Antoon Verhoeve et Cyriel Verbruggen

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/belgeo/12065>

DOI : 10.4000/belgeo.12065

ISSN : 2294-9135

Éditeur :

National Committee of Geography of Belgium, Société Royale Belge de Géographie

Édition imprimée

Date de publication : 30 septembre 2006

Pagination : 206-218

ISSN : 1377-2368

Référence électronique

Antoon Verhoeve en Cyriel Verbruggen, « Het Meetjesland. Bodem en landschap in historisch perspectief », *Belgeo* [Online], 3 | 2006, Online op 30 octobre 2013, geraadpleegd op 30 avril 2019.

URL : <http://journals.openedition.org/belgeo/12065> ; DOI : 10.4000/belgeo.12065

Ce document a été généré automatiquement le 30 avril 2019.

Belgeo est mis à disposition selon les termes de la licence Creative Commons Attribution 4.0 International.

Het Meetjesland. Bodem en landschap in historisch perspectief

The 'Meetjesland'. Soil and landscape from a historical angle

Antoon Verhoeve et Cyriel Verbruggen

Wij danken voor zijn medewerking de heer Romano Tondat, heemkundige, vertrouwd met de geschiedenis van Eeklo (R. Tondat, 2002) en beschikkend over interessante bodemgegevens door het volgen van graafwerken, alsmede de technische staf van de vakgroep Geografie, Universiteit Gent, voor het aanmaken van de figuren.

Inleiding en probleemstelling

- 1 Zowel ten noorden als ten zuiden van Eeklo is het voorkomen van veengebieden, waarvan het veen werd afgegraven tussen de 12de en 14de eeuw om als brandstof te worden gebruikt, door historici onderzocht (B. Augustyn en E. Thoen, 1987; L. Stockman, 1973,1990). Hierbij is gesteund op geschreven bronnen in verband met turfwinning maar ook op het voorkomen van het *moer* toponiem dat wordt aangetroffen op plaatsen waar veen werd gedolven. Doordat er naast het “moer van Aardenburg”, waar op grote schaal aan veenwinning werd gedaan, ook bij Eeklo plaatsen zijn met een *moer* toponiem (o.a. hof “ten Moere” of Sint-Jansgoed, “Pokmoer” bij het Leen) werd een groot areaal tussen Eeklo en Aardenburg gezien als een uitgestrekt veengebied dat op een vrij systematische wijze werd geëxploiteerd. Wat achterbleef was een woestenij van arme zangronden die pas na ontwatering, door de aanleg van afvoergrachten in de 13de eeuw, konden worden in cultuur genomen. Naast het voorkomen van het *moer* toponiem werd in de naam “Meetjesland” het verkleinwoord van *meet* gezien. Het toponiem *meet* werd gelijkgesteld met *maat* waaraan de betekenis werd gegeven van een blokvormig perceelscomplex dat, “op enkele uitzonderingen na, vrijwel zeker werd aangelegd met het oog op de turfwinning” (B. Augustyn en E. Thoen, 1987, p.102).
- 2 Deze historisch-landschappelijke benadering van het Meetjesland wordt door ons in vraag gesteld. Voor de streek van Eeklo zijn ons immers door de heer Tondat nieuwe

gegevens bezorgd die het resultaat zijn van eigen terreinwaarnemingen en historisch onderzoek. Daarnaast wordt door vormkenmerken van het cultuurlandschap aangegeven dat de historische ontwikkeling van het Meetjesland niet te verklaren is zonder rekening te houden met de schapenhouderij en lakennijverheid. Het is dus de bedoeling om in het licht van een geëvolueerd denkpatroon te komen tot een meer gefundeerde zienswijze in verband met een historisch-landschappelijke benadering van het Meetjesland.

- 3 Om een goed begrip te krijgen van de argumentatie met betrekking tot de mogelijke aanwezigheid van veen wordt een aanvang genomen met een behandeling van de geologische en fysisch-geografische kenmerken. Voor de plaatsnamen die worden vermeld wordt verwezen naar fig.1.

Figuur 1. Lokalizatiekaart.

Algemene fysisch-geografische kenmerken

- 4 Bodemkundig behoort het noordelijk gedeelte van Vlaanderen tot de Zandstreek. Geologisch en geomorfologisch maakt dit gebied deel uit van de Vlaamse Vallei. Buiten de Vlaamse Vallei liggen de oude geologische lagen uit het Tertiair dicht onder het oppervlak. In de Vlaamse Vallei daarentegen bevinden ze zich in de diepste zone's tot bijna 30 m beneden het actuele oppervlak. Deze nu grotendeels opgevulde, diepe insnijding is een gevolg van de snelle zee-spiegeldalingen die zich telkenmale bij de aanvang van een glaciële periode hebben voorgedaan. Men neemt aan dat dit insnijdingsproces 3 à 4 ijsstijden terug, grosso modo 500 000 jaar geleden is begonnen.
- 5 Tijdens de langdurige pleniglaciële perioden werd de diepe insnijding evenwel in belangrijke mate opgevuld met sedimenten die wegens de schaarse vegetatie en de intense erosie overvloedig van uit de hogere delen van midden Vlaanderen werden

aangevoerd. Het huidige relief geeft dus de laatste fase weer van dit opvullings-proces, dat tussen 30 000 en 15 000 jaar geleden in het laatste gedeelte van het Weichsel-glaciaal plaats greep.

- 6 Van groot belang voor de morfologie van het Meetjesland is het gedeelte van de grote dekzandrug die zich uitstrekt van de beneden Scheldepolders in het oosten tot in de kustvlakte bij Gistel in het westen. Deze dekzandrug heeft een belangrijke rol gespeeld bij de aanleg van de loop van de Schelde op het einde van het Weichsel-glaciaal, omdat de Schelde hierdoor verplicht is geweest een uitweg naar zee te kiezen in een meer oostelijke richting, meer bepaald via Antwerpen.
- 7 De zuidrand van deze grote dekzandrug is duidelijk waarneembaar en loopt via Zelzate, Lembeke, Oosteklo en Eeklo naar Maldegem (fig.1.) De rug helt echter langzaam in noordelijke richting en doet dit met een lichtgolvend profiel waardoor een opeenvolging voorkomt van microruggen en lager gelegen gedeelten. Alszodanig vinden wij een oost-west gerichte microrug waarop Assenede, Bassevelde en Kaprijke gelegen zijn en, nog meer noordelijk, een volgende rug met erop Boekhoute, Bentille en Sint Laureins. Het is deze laatste rug die de post-middeleeuwse overstromingen heeft verhinderd verder door te dringen naar het zuiden. In Zeeuws-Vlaanderen hebben we de rug Aardenburg-Sint Kruis en waarschijnlijk bevinden er zich meer noordelijk nog lagere, weliswaar overstroomde, ruggen die bepalend geweest zijn voor de oorspronkelijke occupatie. Tussen de microruggen bevinden zich de lager gelegen gedeelten, die ondanks het beperkte hoogteverschil natte stroken geworden zijn met een gebrekkige afwatering.
- 8 Ten zuiden van de grote dekzandrug bevindt zich een bijna vlak gebied dat tot aan de Kale-Durme vallei reikt. Hierin liggen Sleidinge en Waarschoot. De diepste en natste zone van dit gebied bevindt zich tegen de zuidelijke rand van de grote dekzandrug. Hier liggen het Leen en de Pokmoer. De meest opvallende depressie is deze van de Moervaart die echter meer oostwaarts, buiten het Meetjesland gelegen is.
- 9 Voor de grote dekzandrug en het gebied ten zuiden ervan is het Laatglaciaal een heel belangrijke periode en tevens de laatste fase inzake reliëfsvorming en sedimentatie. Dit is de overgangperiode van de glaciale naar de interglaciale omstandigheden van het Holoceen, en dit tussen 15 000 en 11 000 jaar geleden. In deze periode stond het grondwaterpeil hoog en grepen er veel lokale verstuiwingen plaats omdat de vegetatie nog open plekken vertoonde. Op de grote dekzandrug zelf kwamen er talrijke kleine plassen voor die als een soort duinpan moeten gezien worden. De depressies aan de zuidrand van de grote dekzandrug daarentegen waren uitgestrekte en ondiepe meren. Doordat de duinpannen op de rug steeds snel dicht waaiden konden er ook nieuwe ontstaan en zijn de afzettingen hierin steeds dun. We vinden ze terug op een diepte van 1 à 2 m, als venige en organisch-zandige banden van 5 tot 20 cm dik. Op het grondgebied van Eeklo zijn van deze afzettingen foto's gemaakt (R. Tondat, 2002, p.69). Door ons zelf werd een dergelijk Laatglaciaal bandje gevonden in de wegberm van de toegangsdroef naar de Hoeve van het Rijke Gasthuis van Gent. In de grote depressies evenwel ging de afzetting een paar duizend jaar continu door en werden er sedimenten gevormd tot bijna 2 m dik. In het diepste water kwamen zogenaamde gyttja's tot stand, dit zijn zeer kalkrijke sedimenten met fijn plantenmateriaal en zeer veel micro- en macrofossielen zoals diatomeeën en mollusken. In de latere, eerder ondiepe fase van de opvulling werd er veen gevormd. In plassen die steeds ondiep zijn gebleven werden er enkel venige sedimenten gevormd. Tijdens ons uitgebreid paleo-ecologisch onderzoek in zandig-Vlaanderen (C. Verbruggen, 1971), hebben wij binnen het studiegebied vastgesteld dat de Pokmoer een

van deze belangrijke laatglaciale meren is geweest met zowel venige als gyttja-achtige sedimenten.

De veenontginning

- 10 Voor alle duidelijkheid, de termen veen en turf hebben voor ons dezelfde betekenis.
- 11 Over de aanwezigheid van veen in delen van het noorden van Vlaanderen en vooral in Zeeuws-Vlaanderen bestaat geen enkele discussie. Dit is o.a. gebleken bij de aanleg van de zeesluis in Terneuzen (Munaut, 1967) en meer recentelijk bij de graafwerken voor het Deurganckdok bij Doel in het Antwerpse havengebied. In zones die dicht bij de Schelde gelegen zijn, zoals die van het Deurganckdok, kon het veen nog in zijn volledige en onaangetaste situatie worden waargenomen. Het nu sterk gecompacteerd veen kan tot 2,50 m dik zijn (V. Gelorini *et al.*, 2006). Op plaatsen die verder van de Schelde zijn gelegen en dus grenzen aan de hoger liggende, grote dekzandrug is het veen heel wat dunner en kan op een ondubbelzinnige manier worden vastgesteld dat zich hier veenafraving heeft voorgedaan (Meerschaert *et al.*, 2006).
- 12 Voor het Meetjesland zijn twee studies verricht die een grenslijn van het veenareaal aangeven (T. De Muynck, 1976 en L. Van de Velde, 1997). Ze zijn gesteund op een uitvoerige veldprospectie aan de hand van boringen doorheen de post-middeleeuwse mariene afzettingen tot op het onderliggende dekzand. Hierbij werden al dan niet dunne veenbandjes aangetroffen op de overgang van de mariene klei naar het dekzand. Deze bandjes, zichtbaar in de open wanden rond het Verrebroeckdok, kunnen zonder meer als de restanten van een afgegraven veenlaag worden aanzien. In het Meetjesland werden ze eveneens waargenomen bij de opgravingen te St.-Margriete (Verbruggen, 1974) en op de site van het voormalige Wilhelmiëten-klooster te Watervliet (mondelinge mededeling van de heer Tondat).
- 13 Belangrijk is ook het feit dat ten zuiden van de vastgelegde grenslijnen nog wel restanten van een begraven oppervlak werden terug gevonden, maar dat dit begraven oppervlak enkel bestaat uit sterk organisch-humeus zand, te interpreteren als een natte, niet verveende bodem.
- 14 Het veen bevond zich dus ten noorden van deze grenslijnen, richting Westerschelde. Het verloop van de twee verkregen grenslijnen verschilt, doch slechts in geringe mate en ze bevinden zich allebei ten noorden van de grens van de mariene overstromingen (fig. 1.)
- 15 Deze vaststelling is van fundamenteel belang wanneer men op ecologische en edafische (betreft de evolutie van de grondwatertafel) basis de voorwaarden tot de ontwikkeling van veen in beschouwing neemt. Hiervoor is immers een grondwaterstand nodig die niet lager mag wegzakken dan 20 cm beneden het oppervlak. De plaatsen bij uitstek voor een dergelijke evolutie zijn de kust- en riviergebieden, waar onder invloed van het stijgend zeepeil (tussen zowat 5000 en 1500 jaar geleden) grote veengebieden tot ontwikkeling zijn gekomen. Ook in de kleinere valleien van onze rivieren en beken in midden- en zuid-Vlaanderen zijn er veenachtige sedimenten afgezet tengevolge van de ontbossingen, waardoor het waterpeil eveneens ging stijgen. De stijging heeft zich echter veel minder geleidelijk en constant voorgedaan in vergelijking met de evolutie van het zeepeil, waardoor deze veenvorming veel onregelmatiger en lokaal is verlopen. Gedetailleerde metingen van de absolute hoogteligging bij Verrebroek (Meerschaert *et al.*, 2006) hebben uitgewezen dat de hoogste niveau's waarop nog veengroei is ontstaan op het oppervlak

van het (natter wordend) dekzand ergens tussen +1m en +1,50m TAW gelegen zijn. Deze hoogteliggingen komen eveneens goed overeen met de grenslijnen aangegeven door De Muynck en Van De Velde en ondersteunen dus volledig de aanwezigheid van een uitgestrekt veengebied ten noorden ervan. Hoe is het dan mogelijk om de aanwezigheid van veen te verklaren meer landinwaarts op de grote dekzandrug of ten zuiden ervan?

- 16 Veengroei buiten de invloed van rivier- of zeepil-stijging is enkel mogelijk onder de vorm van zogenaamde hoogveen-groei. Hiervoor is een ondoordringbare laag nodig in de ondiepe ondergrond en een belangrijk neerslag-overschot over gans het jaar. In België voldoen alleen de Hoge Venen momenteel aan deze voorwaarden. Voor vergelijkbare omstandigheden op zeeniveau moeten wij naar het noorden van Nederland (Drente) gaan, waar effectief nog hoogveen gebieden bestaan en in stand kunnen blijven. Meer zuidelijk stelt men vast dat deze veengroei steeds kritischer wordt, naar onze mening omdat bij hogere temperaturen het regenwater-overschot onder een drempelwaarde komt te liggen.
- 17 In de Belgische Noorderkempen is er evenwel hoogveen geweest en uitgegraven. Hier is een klei-substraat aanwezig en zowel natuurlijke als antropogene oorzaken hebben vochtiger omstandigheden dan nu doen ontstaan tussen zowat 3 000 en 1 000 jaar geleden. Bij onderzoek naar deze ontginningen (K. Leenders *et al.*, 1990) zijn ook duidelijke sporen van het veen terug gevonden, meer bepaald onder de nu nog hoger liggende wegen, waar zowel losse brokken als restveen-bandjes zijn aangetroffen. Bekijken wij nu de situatie in het Meetjesland. In tegenstelling met B. Augustyn en E. Thoen (1987) die zonder een exacte begrenzing aan te geven, spreken van een uitgestrekt veengebied ten noorden en ten zuiden van Eeklo, heeft L. Stockman (1973) twee duidelijke veengebieden afgebakend (zie fig. 1): een eerste, zonder specifieke naam, tussen Eeklo en Sint Laureins, en een tweede, Zuidmoer genaamd, ten zuiden van Eeklo. Voor het gebied tussen Eeklo en Sint Laureins moeten wij stellen dat geen ondoordringbare lagen voorkomen maar meerdere meters zandig sediment, en dat tevens nooit restanten van veen zijn gevonden. Integendeel, boringen in wegbermen en in de erbij aansluitende percelen geven eenzelfde dekzandprofiel te zien zonder enig spoor van veen. Zijn dan hier alle sporen verdwenen? Het volledig verdwijnen van elk spoor tengevolge van de langdurige agrarische activiteiten na het veengraven, is een argument dat door historici wordt ingeroepen (B. Augustijn en E. Thoen, 1987). Onze terreinervaring verplicht ons te zeggen dat elke zone, die zo een grondige verstoring van de bodem heeft gekend, hiervan sporen draagt.
- 18 Deze stelling wordt ten volle ondersteund wanneer wij overstappen naar het veengebied ten zuiden van Eeklo. De Pokmoer vormde het oostelijk deel van de Zuidmoer, waartoe ook het Leen behoorde. Verwijzend naar wat hoger is toegelicht is het duidelijk dat de oorsprong en de aard van het veen ten zuiden van Eeklo totaal verschilt van het veen in Zeeuws-Vlaanderen. Bij een recente terreinprospectie in de Pokmoer, naar aanleiding van een tentoonstelling in het Provinciaal Domein van het Leen, hebben wij kunnen vaststellen dat het gebied inderdaad sterk vergraven is en dat heel wat sediment van de oorspronkelijke laatglaciale plas is weggenomen. Behalve het veen is er ook heel wat gyttja verdwenen. “Mergelen” en “karren” zijn termen die in het gebied goed bekend zijn en ook de heer Tondat heeft ons bevestigd dat alle soorten organisch slib en kalkrijk materiaal tot in de 19de eeuw werden ontgonnen en vervoerd voor grondverbetering en bemesting van de zandgronden. Onze bodemvaststellingen bevestigen hier ten volle de uitgravingen. Gelet op de aard en de verbreiding van deze sedimenten (in het Leen zelf

zijn ze niet aangetroffen), moeten wij zowel een vraagteken plaatsen bij de juiste begrenzing van het veengebied als bij de aard van het ontgonnen product.

- 19 Wij erkennen dus het bestaan van een weliswaar beperkt veengebied ten zuiden van Eeklo. Het bestaan van een groot “moer-gebied” tussen Eeklo en Sint Laureins daarentegen wordt afgewezen. In zo ver wij ons mogen wagen aan een kritische beschouwing van wat historici hebben becommentarieerd, valt het ons hierbij op dat, alleen aan de hand van de rekeningen opgemaakt bij de veenwinning, niet duidelijk kan worden nagegaan waar het veen werd gestoken. Ook zijn er in verband met het transport steeds verwijzingen naar de “Moer van Aardenburg” en over het bestaan aldaar van veengebieden hebben wij uiteraard geen enkel probleem. Was “Ten Moere” in Eeklo dus niet enkel een verwerking- en doorgangplaats voor vervoer van veen? Mogen wij in dit verband tenslotte nog vermelden dat er door de heer Tondat heel wat geschreven bronnen zijn geraadpleegd in verband met het bestaan en onderhoud van dammen. Zij werden vanuit Eeko, in noordelijke richting aangelegd om de bereikbaarheid van de natte zone’s tussen de hogere, oost-west verlopende ruggen te bevorderen. In deze documenten wordt nooit naar transport van turf verwezen.

De “woeste” gronden en hun belang voor de schapenhouderij

- 20 Uit wat voorafgaat blijkt dat de “woeste” gronden die er in het Meetjesland geweest zijn niet langer kunnen beschouwd worden als een gevolg van het afgraven van veengronden. Zij zijn er gekomen door een te vergaande aantasting van het bos door wie er woonde, een proces dat zich vooral in de 11de en 12de eeuw heeft voorgedaan. Het waren te droge ofwel te natte zandgronden die niet konden worden opgenomen in het vaste landbouwareaal en voor begrazing werden gebruikt.
- 21 Op de ruggen van het microreliëf bevinden zich de oude woonkernen zoals het oude Eeklo (nu Oosteeklo), Lembeke, Kaprijke. Zij kunnen teruggaan tot de vroege middeleeuwen en sommige kunnen zelfs ouder zijn. De meeste echter konden voor de 13de eeuw niet uit groeien tot een eigenlijke dorpskern met een parochiekerk. Er waren immers te weinig gronden geschikt om permanent in cultuur te worden genomen. Voor een oude ontginningskern was geen uitbreiding mogelijk; er kon alleen gewerkt worden met de aanleg van tijdelijke akkers op droge zandgronden. Dit betekent dat deze akkers af en toe moesten verlegd worden en dat dit tot verstuiwingen heeft geleid en plaatselijk zelfs tot de vorming van duinen.
- 22 Voor de laaggelegen gebieden was de afwatering het grote probleem. Er was een systematische aanleg van afvoergrachten nodig om de gronden in cultuur te kunnen brengen. Om technische en financiële redenen kon hiermede slechts in de 13de eeuw een aanvang worden genomen.(A. Verhulst, 1995, p.139).
- 23 Hoewel de gronden die niet in het landbouwareaal waren opgenomen eigendom waren van de graaf (op grond van zijn wildernisregaal), toch mochten ze gemeenschappelijk gebruikt worden voor beweiding en waren het als zodanig “gemene” gronden. Dit heeft geleid tot een boomarm landschap met een struikvegetatie op de armste zandgronden (struikheide, brem, gagel) en met schraal grasland op de mineraalrijkere gronden. Op de plaatsen die tijdelijk minder begraasd werden, kreeg men struwelen waar een opslag van bomen mogelijk was doch waar geen gelegenheid werd gegeven voor een regeneratie van

het bos. Zeker zullen op de woeste gronden geen reserves meer geweest zijn voor constructiehout en zal het jachtgebied “Aalschoot”, dat de graaf in het Meetjesland had en in 1140 nog “*loco silvestro*” wordt genoemd (L. Stockman, 1990), nog tijdens de 12de eeuw te veel van zijn bos verloren hebben om nog een grafelijke jachtpartij aan te trekken.

- 24 Het gebruik van de woeste gronden als “gemene weiden” moet het houden van schapen voor hun wol sterk in de hand hebben gewerkt. Zo kan de ontwikkeling van Eeklo en Kaprijke tot plattelandscentra van de lakennijverheid niet gezien worden zonder dat, althans in de beginfase (einde 12de begin 13de eeuw), in belangrijke mate gebruik werd gemaakt van wol afkomstig van lokale schaapskudden.
- 25 Veel van de woeste gronden werden door gravin Johanna (1205-1244) verkocht in de eerste helft van de 13de eeuw. Waar het grafelijke domein van Aalschoot zich bevond kwamen deze gronden in handen van stedelijke hospitalen, kloosters en rijke lekenheren met de bedoeling ze in cultuur te kunnen brengen. Enkele gevallen tonen echter aan dat er na de aankoop werd gewacht met de inplanting van een nieuwe hoeve. Waarschijnlijk werd een deel van de aangekochte woeste gronden nog gebruikt als graasareaal voor grote schaapskudden die speciaal waren gericht op de wolproductie. Zo kan men zich afvragen of de site, waar het Rijke Gasthuis van Gent zijn hoeve heeft opgericht, niet is voorafgegaan door een plaats waar een grote schaapskudde kon worden opgevangen. Na de aankoop van de gronden in 1241 werd gewacht tot 1256 om er een woning op te richten en men weet niet wanneer met een boerderij begonnen werd. Tevens wijzen de grote complexe omwalling die er geweest is (Fig. 2a) en ook het verschil in oriëntatie tussen de toegangsweg en het vrij systematische perceelspatroon, dat de woonsite er gekomen is vooraleer de verkaveling werd aangevat. (Fig. 2b). Als zodanig is het niet uitgesloten dat in de eerste helft van de 13de eeuw meerdere nieuwe eigenaars van woeste gronden met een grote schapenhouderij gestart zijn die gericht was op de wolproductie.

Figuur 2a. Hoeve van het Rijke Gasthuis van Gent (Huysmanhoeve).

ROND DE HUIDIGE OMWALLING TEKENT ZICH EEN DUIDELIJK SPOOR AF VAN EEN GROTERE WALGRACHT. VERMOEDELIJK STAAT DEZE GRACHT IN VERBAND MET DE OORSPRONKELIJKE FUNCTIE DIE EEN DERGELIJKE SITE GEKEND HEEFT, NL. EEN PLAATS WAAR EEN GROTE KUDDE SCHAPEN KON WORDEN OPGEVANGEN EN VERZORGD.

LUCHTFOTO J. SEMEY, VAKGROEP ARCHEOLOGIE, UG.

Figuur 2b. Hoeve van het Rijke Gasthuis van Gent (verticale luchtopname M.O.W. 1958).

DE OMWALDE HOEVE EN HAAR TOEGANGSDREEF TEKENEN ZICH OP EEN DISCORDANTE WIJZE AF TEN OPZICHTE VAN HET VRIJ SYSTEMATISCH AANGELEGDE PERCEELSPATROON. DIT WIJST EROP DAT DE SITE, WAAR DEZE HOEVE GEKOMEN IS, OUDER IS DAN DE ONTGINNING VAN DIT GEBIED IN DE 13DE EEUW.

- 26 De inplanting van een nieuwe hoeve in de loop van de 13de eeuw betekent echter niet dat het toen gedaan was met de schapenhouderij. De afname moet langzaam gebeurd zijn want het aandeel van de schapen in de veestapel bleef hoog. Zo had de hofstede van het Sint-Janshospitaal (hof “ten Moere”, ten noorden van Eeklo) in het jaar 1300, naast 52 runderen, nog 238 schapen en nog niet de helft (46,5%) van haar bedrijfsoppervlakte lag onder landbouwwand (B. Augustyn en E. Thoen, 1987). Dit wijst erop dat het omzetten van woeste gronden naar landbouwwand geleidelijk is gebeurd en dat ook een vraag naar lokale wol, die als inlandse wol een goedkoper laken gaf, gebleven is.

Het “brede straatdorp” als relict van de plattelandsdraperie

- 27 Het vervaardigen en bewerken van laken heeft een samenwerking gevraagd tussen ambachtslui en arbeiders waarbij niet alleen binnenshuis kon worden gewerkt (spinnen en weven). Voor de afwerking van het laken was ook buitenshuis ruimte nodig en meer bepaald voor het vollen (verviltten), verven en drogen. Daarnaast moest er voldoende plaats zijn voor het opstellen van ramen waarop het laken werd gespannen om zijn gewenste afmetingen te krijgen.
- 28 Aan deze voorwaarden werd voldaan wanneer men woonde langs een brede straat die tevens goed gelegen was voor de aanvoer van wol en afvoer van laken. Daarnaast moest het mogelijk zijn om zich van het nodige water te voorzien. Dit was zeker het geval voor

het vollen dat oorspronkelijk gebeurde in een trog maar later door een volmolen (water- of windmolen) werd verricht. Het is dan ook wenselijk om, waar het nog mogelijk is, grondonderzoek te verrichten om de sporen te detecteren van volputten en/of van plaatsen waar water (grondwater of langs een beek aangevoerd) kon worden gebruikt.

- 29 De plattelandsdraperie in het Meetjesland heeft haar stempel gedrukt op de dorpskernen die gekenmerkt zijn door een brede hoofdstraat met de kerk niet erop maar juist aan het einde ervan. Bassevelde, Ertvelde en Waarschoot zijn hiervan duidelijke voorbeelden. Eeklo en Kaprijke behoren hier ook toe maar tekenen zich op een bijzondere wijze af. Zij werden immers in 1240 door gravin Johanna met een keure begiftigd. Dit gaf een stedelijke vrijheid aan wie er woonde of ging wonen. Het heeft geleid tot de aanleg van een plein met een marktfunctie waar tevens ruimte was voor de behandeling van het laken. Dit toont zonder meer aan hoe belangrijk de plattelandsdraperie toen geworden was in deze regio.
- 30 Het ontstaan van Eeklo kan dus niet langer worden gezien als een typisch straatdorp dat in 1240/41 door de gravin langs een ontginningsweg werd gesticht. (A. Verhulst, 1995, p.138) Rekening houdend met de plaats waar Eeklo ontstaan is kan er geen sprake zijn van een ontginningsweg waarlangs gronden konden worden in cultuur gebracht. De gronden waren er immers te zandig en te droog om nog in de 13de eeuw een groep ontginners aan te trekken. Vandaar dat het ontstaan van Eeklo op deze plaats alleen kan gezien worden in het kader van de plattelandsdraperie. Een centrum was nodig waar het laken, dat in de beginfase voor een belangrijk gedeelte werd vervaardigd met lokale wol, kon worden bewerkt en op de markt gebracht. Een grote vraag blijft echter of er al in 1240 een oude woonkern bestond of dat er toen een totaal nieuwe woonplaats tot stand is gekomen. Een marktplein, van waaruit brede straten vertrekken en samenvallen met doorgaande wegen, wijst op een nieuw Eeklo waar laken kon worden gemaakt, bewerkt en verhandeld. Een reden waarom zijn ontstaan op deze plaats gebeurd is, en niet meer oostwaarts waar het oude Eeklo (nu Oosteklo) gelegen is, wordt gegeven door het historisch onderzoek van R. Tondat. Het toont aan dat de grafelijke macht zich hier met de keure van 1240 heeft laten gelden om een te vergaand machtsmisbruik van de heer van Maldegem in te dijen (R. Tondat, 2002). Alleen blijft de vraag waarom het toponiem Eeklo opnieuw gebruikt werd voor een plaats die op een vrij grote afstand gelegen is van het oude Eeklo en met het dorp Lembeke nog tussen beide.
- 31 Kaprijke wordt gekenmerkt door een plein dat aansluit bij een brede straat (Voorstraat). Langs deze straat, die samenvalt met een doorgaande weg, bevindt zich de kerk en een gesloten rijbewoning. De plaatsnaam Kaprijke wijst op een “iacum”-toponiem zodat de nederzetting van Gallo-Romeinse oorsprong kan zijn. Dit betekent echter niet dat plein en straatdorp zo ver in de tijd teruggaan. De geschiktheid om een plaats te worden waar laken kon worden vervaardigd voor een markt heeft Kaprijke gevormd tot een straatdorp. (vermoedelijk einde 11de begin 12de eeuw). Naast wol, geleverd door de lokale schapenhouderijen, zal een aanvoer van buitenlandse wol nodig geweest zijn om Kaprijke te laten uitgroeien tot een belangrijk centrum van lakennijverheid.
- 32 De vraag stelt zich of het plein er gekomen is met de stedelijke vrijheid, verkregen door de keure van 1240, ofwel ouder of jonger is. De grootte van het plein (oorspronkelijk 6 ha) toont niet alleen aan welke oppervlakte kon worden gebruikt als marktplaats maar tevens welke ruimte nodig was voor het behandelen en afwerken van het laken. Het plein werd vroeger “veld” genoemd wat er duidelijk op wijst dat het een open ruimte was buiten de bewoning en als “werkplaats” kon worden gebruikt (M. Devos, 1991).

- 33 Het is niet uitgesloten dat de molen, die op het plein van Kaprijke voorkwam en die de graaf in 1375 had laten oprichten, oorspronkelijk als volmolen heeft dienst gedaan. Op een 17de eeuwse figuratieve kaart is een molen aangegeven met water dat er rond stroomt (R. Buyck, 2002). Dit wijst erop dat, wanneer er was overgeschakeld op de lijnwaadnijverheid, met het vlas als grondstof, men ook nog water nodig had. Op de kaart kan ook worden vastgesteld dat het water wordt afgevoerd naar het “Kaprijks vaardeken”, in 1651 aangelegd om een verbinding met Gent mogelijk te maken langs de Burggravenstroom (fig. 3).

Figuur 3. Kaprijke (R. Buyck, 2002): 17de eeuwse figuratieve kaart.

WINDMOLEN MET WATER LANGS EEN BEEK AANGEVOERD EN OVER HET PLEIN GELEID NAAR HET “KAPRIJKSVAARDEKEN”.

RAG, KAARTEN EN PLANS, NR. 24.829

Besluit

- 34 De gegevens van het natuurwetenschappelijk onderzoek over de mogelijke aanwezigheid van veen in het dekzandgebied rond Eeklo hebben, zowel op theoretische gronden als op basis van praktisch terreinonderzoek, bewijskrachtige argumenten en feiten opgeleverd om die aanwezigheid uit te sluiten. Het gebied dat werd uitgeveend strekte zich dus enkel en volledig uit ten noorden van de grenzen die op fig.1 zijn aangegeven. Daarnaast bevestigen diezelfde gegevens het voorkomen van veenachtige sedimenten die zijn afgezet in specifieke geomorfologische omstandigheden en meer bepaald in fossiele Laatglaciale meerbodems.
- 35 Als zodanig kan het ontstaan van een areaal woeste gronden ten noorden van Eeklo niet langer gezien worden als een gevolg van het afgraven van een veendek. Het is het

resultaat van een bosdegradatie door een extensieve vorm van begrazing. Door de onmogelijkheid om dergelijke woeste zandgronden voor de 13de eeuw op te nemen bij wat toen al ontgonnen was, heeft het begrazen ervan geleid tot een schapenhouderij waarvan de wol bestemd was voor het vervaardigen van laken. Het straatdorp, gelegen op een weg waarlangs aanvoer en afvoer mogelijk was, gaf door zijn breedte de nodige ruimte voor het behandelen en afwerken van het laken dat bestemd was voor een markt. Voor het Meetjesland komt daarbij dat Eeklo en Kaprijke in 1240 het statuut van een stedelijke vrijheid kregen wat geleid heeft tot twee belangrijke centra van de plattelandsdraperie.

- 36 Tenslotte kan erop worden gewezen dat voor een verklaring van de naam “Meetjesland” niet langer het verkleinwoord van het middeleeuwse “maat” of “meet” moet gezien worden en dit in de betekenis van een groot blokvormig perceel afgebakend bij het starten van de veenwinning (B. Augustyn en E. Thoen, 1987). De benaming gaat niet verder in de tijd terug dan het midden van de 18de eeuw en moet worden gezien als een verwijzing naar “meetje”, het verkleinwoord van “meter”. Als zodanig is de naam, toen het gebruik ervan ingang vond, in associatie te brengen met wie in het Eeklose het spinnen van vlasgaren verzorgde voor het maken van linnen (P. Van de Woestijnen, 1996).
- 37 Een beter inzicht in het fysisch-landschappelijk kader van het Meetjesland en een nieuwe benadering van de relatie tussen bodem en grondgebruik in het verleden tonen aan op welke wijze vorm werd gegeven aan wat nu deel uitmaakt van ons landschappelijk erfgoed.

BIBLIOGRAPHIE

AUGUSTYN B. & THOEN E. (1987), “Van veen tot bos. Krachtlijnen van de landschapsevolutie van het Noordvlaamse Meetjesland van de 12de tot de 19de eeuw”, *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 5, 3, pp. 97-112.

AUGUSTYN B. (1999), *De Veenontginning (12de-16de eeuw)*, Beveren, 172 p.

BOONE M. (1993), “L’industrie textile à Gand au bas moyen age ou les résurrections successives d’une activité réputée moribonde”, in *La draperie ancienne des Pays-Bas: débouchés et stratégies de survie (14e-16e siècles)*, Actes du colloque tenu à Gand le 28 avril 1992, M. Boone et W. Prevenier (Eds.), Leuven-Appeldoorn, pp. 15-61.

BUYCK R. (2002), *Kaprijke. Van middeleeuwse stad tot hedendaags agrarisch dorp (1240-2000)*, Lembeke, 574 p.

CROMBÉ Ph. (Ed.), (2005), “The last hunter-gatherer-fisherman in Sandy Flanders (NW Belgium)”, *Archaeological Reports Ghent University*, 3, Gent, 333 p.

DEVOS M. (1991), *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten. Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, Vlaamse afdeling, nr. 16, Tongeren, 492 p.

DE MUYNCK M.T. (1976), *Het bedolven kultuurlandschap in de polders*, Doct. Verh., Universiteit Gent, Vakgroep Geografie, 266 p.

- GELORINI V., MEERSSCHAERT L., VERLEYEN E. & VERBRUGGEN C. (2006), "Paleobotanisch onderzoek van een Holocene veensequentie uit het Deurganckdok te Doel (Waase Scheldepolders, Noord-België)", *Belgeo*, 7, 3, pp. 243-264.
- LEENDERS K., Verbruggen C. & Van Strydonck M. (1990), "De betekenis van Zundertse veenrsten voor de kennis van de Holocene Westkempische en West-Europese venen. Een historisch en paleo-ecologisch onderzoek", *Geografisch. Tijdschrift*, 23, 4, pp. 340-352.
- LOOTENS-DE MUYNCK M.T. (1977), "Het bedolven agrarisch landschap in de Oost-Vlaamse en enkele Zeeuws-Vlaamse polders", *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 46, 2, pp.129-152.
- MEERSCHAERT L., VAN ROEYEN J.-P. & VERBRUGGEN C. (2006), "Geomorfologisch, geoarcheologisch, paleoecologisch en paleobotanisch onderzoek van de havenuitbreidingswerken op de linker Scheldeoever ten noorden van Antwerpen", *Belgeo*, 7, 3, pp. 183-204.
- MUNAUT A.V. (1967), "Etude paléo-écologique d'un gisement tourbeux situé à Terneuzen (Pays-Bas)", *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 17, pp. 7-24.
- STABEL P. (1993), "Décadence ou survie? Economies urbaines et industries textiles dans les petites villes drapières de la Flandre orientale (14e-16e s.)", in *La draperie ancienne des Pays-Bas: débouchés et stratégies de survie (14e-16e siècles)*, Actes du colloque tenu à Gand le 28 avril 1992, M. Boone et W. Prevenier (Eds.), Leuven-Appeldoorn, pp. 63-84.
- STOCKMAN L. (1973), "Moergronden en turfuitbating in de Ambachten Maldegem en Aardenburg en in de keure van Eeklo", *Appeltjes van het Meetjesland*, 24, pp. 73-85.
- STOCKMAN L. (1990), "De ontginning van het grafelijk bos Aalschoot", *Zevenhonderdvijftig jaar Eeklo*, Eeklo, pp. 7-15.
- TONDAT R. (2002), *Oorsprong van Nieuw Eeklo en de Eeklose Herbakker*. Eeklo, 240 p.
- VAN DE VELDE L. (1997), *Onderzoek naar de verbreiding van het areaal van het verdwenen veen in Noord- en Zeeuws-Vlaanderen*, Lic. Verh., Universiteit Gent, Vakgroep geografie.
- VAN DE WOESTYNE P. (1996), "Het Meetjesland", *Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland*, 10, pp. 13-27.
- VANHOORNE R. & VERBRUGGEN C. (1975), "Problèmes de subdivision du Tardiglaciaire dans la région sablonneuse du Nord de la Flandre en Belgique", *Pollen et spores*, 17, 4, pp. 525-543
- VERBRUGGEN C. (1971), *Postglaciale landschapsgeschiedenis van zandig Vlaanderen. Botanische, ecologische en morfologische aspecten op basis van palynologisch onderzoek*, Doc. Verh., Vakgroep Geografie, Universiteit Gent, 440 p.
- VERBRUGGEN C. (1974), "The pollen-analysis of layers K and K". Excavations at the XIVth century village of Roeselare (Sint-Margriete)", *Dissertationes Archaeologicae Gandenses*, Vol. XV, pp. 72-73.
- VERBRUGGEN C. (1993), "Venen en Moeren, fysisch-geografische benadering", in DE KRAKER A.M.J., VAN ROYEN H., DE SMET M.E.E. (Eds.), *Over den Vier Ambachten*, Kloosterzande, pp. 61-65.
- VERBRUGGEN C. (2002), "Het ontstaan van de Westerschelde", in DE KRAKER A.M.J. (Ed.), *De Westerschelde, een water zonder weerga*, Kloosterzande, pp. 9-16.
- VERHULST A. (1995), *Landschap en Landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*, Gemeentekrediet, 191 p.

RÉSUMÉS

Over het uitzicht van het landschap van het Meetjesland in de 13de eeuw bestaat nog geen eensluidendheid. Was het een veengebied dat na uitgraving in cultuur werd gebracht of was het een van oudsher landbouwkundig minderwaardig en vegetatief verarmd dekzandgebied waar een vorm van extensieve begrazing nog voor het einde van de 12de eeuw heeft geleid tot een schapenhouderij voor de wolproductie. Deze bijdrage verzamelt alle argumenten die laatstgenoemde stelling ondersteunen. Hierbij zijn enerzijds fysisch-geografische en paleo-ecologische vaststellingen gebruikt en anderzijds cultuurlandschappelijke kenmerken die typisch zijn voor het Meetjesland. Tevens wordt de redenering versterkt door de historisch-landschappelijke gegevens in een nieuw daglicht te stellen wanneer rekening wordt gehouden met het belang van de lakennijverheid in Vlaanderen.

The Meetjesland lies in northern Flanders, bordering the left Scheldt bank, part of The Netherlands, called Zeeuws-Vlaanderen. This border zone belongs to the medieval inundated polders. The larger part of the Meetjesland to the south belongs to the lowland coversand region. Since the beginning of the historical and geographical research of this region, there has been a severe discussion between historians and geographers about the evolution of the landscape in medieval times. Was this region before the 14th century a former reclaimed peatland or an originally poor coversand-area with sheep farming for woolproduction? This paper wants to gather the arguments and facts to support the latter hypothesis.

INDEX

Keywords : peat excavation, sheep-farming, street-villages

Trefwoorden veenontginning, schapenhouderij, straatdorpen

AUTEURS

ANTOON VERHOEVE

Universiteit Gent, antoon.verhoeve@UGent.be

CYRIEL VERBRUGGEN

Universiteit Gent, cyriel.verbruggen@UGent.be